

ПРАВО НА АВТОКЕФАЛІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Митрополит
ЕПІФАНІЙ (Думенко)

Хоч історія українського православія нараховує не одну сотню років, але тільки в ХХ столітті з'явилися всі передумови для того, щоб порушити питання про автокефальний статус нашої Церкви. Так, у цьому році ми відзначаємо 100-річчя з часу активної боротьби українського народу та його Церкви за отримання церковної незалежності, або ж автокефалії. Як відомо, питання про автокефалію Української Православної Церкви було порушене на Всеукраїнському соборі 1918 року, який відбувався в місті Києві в складних історичних обставинах. На жаль, з церковної історії знаємо про неможливість втілити його в життя через низку причин, серед яких головною була втрата державності. Спробуємо частково проаналізувати окремі аспекти цього питання в церковній історії та з погляду церковного права.

Із часу прийняття християнства й до наших днів Київ для всіх нас це – другий Єрусалим, знамення перемоги світла над темрявою, правди над неправдою, сил добра над силами зла. Саме з Києва віра Христова, а через віру й освіта, наука, мистецтво, архітектура та й загалом всі аспекти культури по-

Стаття присвячена 100-річчю боротьби за автокефалію Української Православної Церкви. В ній схарактеризовано поняття автокефалії з погляду церковного права та церковної історії, подані відомості про розуміння автокефалії в Давній Церкві та здійснено їх порівняльний аналіз із сьогоденням, розглянуто питання соборної діяльності Української Православної Церкви.

Ключові слова: Київська Митрополія, Українська Православна Церква, автокефалія, собор, канон.

Metropolitan EPIPHANIY
(Dumenko)

THE RIGHT TO AUTOCEPHALY OF THE UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH

The article is devoted to the 100th anniversary of the struggle for the autocephaly of the Ukrainian Orthodox Church. The concept of autocephaly from the standpoint of ecclesiastical law and church history is characterised. Information regarding the understanding of autocephaly in the Ancient Church in comparison with the present is provided. The issue of the consular (catholic) activity of the Ukrainian Orthodox Church is considered.

ширилися далеко на Схід і Північ. Саме Київ, як пише про це наш літописець преподобний Нестор, є колискою хрещення для багатьох сучасних народів, посеред яких першими варто назвати українців, білорусів та росіян.

Key words: *Kyiv Metropolis, Ukrainian Orthodox Church, autocephaly, Council, canon.*

Питання автокефалії – одне з найцікавіших питань церковного устрою. Сьогодні воно набуває беззаперечної актуальності в контексті реалій буття українського народу, що має свою державу. Вікопомними також стануть нещодавні звернення до Вселенського патріарха Варфоломія Президента України Петра Порошенка та Верховної Ради України (від 17 та 18 квітня 2018 року) щодо надання томоса про автокефалію Української Православної Церкви. Зважаючи на агресію Росії, Народні Депутати України обґрунтовують потребу створення в Україні помісної Православної Церкви, яка б не тільки об'єднала українське православ'я, але й усе українське суспільство. Виступаючи у Верховній Раді, Президент, зокрема, наголосив: «Йдеться про наше остаточне унезалежнення від Москви. Тут не лише релігія, тут – геополітика. А для мене справа утвердження незалежної помісної Церкви – такої ж ваги, як вже здобуті безвіз та угода про асоціацію з Євросоюзом... Усі помісні Церкви нового та новітнього часу були визнані лише шляхом активного залучення держави до цього процесу. Такими є традиція і вимога Вселенського патріаршого престолу. По суті, автокефалію надають не стільки конкретній Церкві, скільки країні» [18].

Тож питання автокефалії сьогодні цікавить не лише фахівців церковного права та церковної історії, але й багатьох державних мужів, журналістів, науковців різних спеціальностей, починаючи від державних управлінців і закінчуючи філософами, істориками та соціологами. Водночас це питання ще й досі не має достатньої кількості наукових праць, які б належно розкривали його та давали відповіді на запитання про критерії проголошення та визнання автокефалії Православними Церквами. Також є дуже мало науково-популярних досліджень та публікацій, написаних для широкого кола читачів, щоб кожен зміг усвідомити важливість його для нашого сьогодення.

Коли ми аналізуємо наукові дослідження, що торкаються питання автокефалії, то, як правило, звертаємо свої погляди на двохтомник професора Олександра Лотоцького «Автокефалія» [13]. Ця праця з'явилася у Варшаві (1935 рік) і була перевидана Українською Православною Церквою Київського Патріархату (1999 рік), ставши основою для всіх інших досліджень. Відомий знавець канонічного права О. Лотоцький пи-

сав: «Справа автокефалії – незалежності Української Церкви – має важне значення поруч зі справою незалежності державної та майже в тій самій мірі стоїть більмом в оці тих, хто національне визволення українського народу вважає за кривду для «єдино руського народу» [14, с. 12].

Невтомний працівник на ниві церковної писемності Олександр Лотоцький трудився також над підготовкою до друку і третього тому, який мав бути присвячений історичному шляху Української Православної Церкви. Однак, на жаль, йому не судилося побачити світ. Торкалися цього питання у своїх фундаментальних працях професор Іван Власовський [4], протоіерей Семен Савчук та Юрій Мулик-Луцик [20]. У російській історіографії є теж дослідження, на які, на нашу думку, варто звернути увагу [3, 23, 24].

Справу О Лотоцького продовжено в умовах незалежності Української держави у стінах Київської духовної академії, а з 2006 року – Київської православної богословської академії, де впродовж невеликого проміжку часу (1992 – 2008) з'явилася не одна дисертація та дипломна робота, присвячена питанню автокефалії. Серед них назвемо кілька дисертацій: Романишин Володимир, свящ. Намагання досягнути автокефалії на першому Всеукраїнському церковному соборі 1918 року. – К., 1999 [19]; Димитрій (Рудюк), архім. Історично-канонічні основи автокефалії УПЦ. – К., 2000. – 220 с. [6]; Никитенко Леонтій. Утворення Української Автокефальної Православної Церкви на Першому Всеукраїнському Православному Церковному Соборі 14 – 30 жовтня 1921 року. – К., 2000. – 175 с. + дод. [16]; Йосифчук Михаїл, свящ. Проблема автокефалії Української Православної Церкви в часи правління Директорії Української Народної Республіки у 1918 – 1922 рр. – К., 2001. – 224 с. [8]; Колот Сергій. Роль державної влади в набутті автокефалії помісними Церквами. – К., 2008. – 274 с. [11].

Варто також згадати, що у 2007 році побачила світ «Історико-канонічна декларація «Київський Патріархат – помісна Українська Православна Церква» [7]. Тут хоч і коротко, але чудово розкрито важливі питання проголошення та набуття автокефалії, чітко подано відповіді на нагальні запити сьогодення з цього приводу. Нещодавно побачила світ книга протоієрея Мирона Микуша «Єдина помісна Православна Церква в Україні». Це – видання популярного характеру, в якому автор аналізує причини розділення українського православ'я та з'ясовує обставини переважно зовнішнього характеру, які перешкоджають автокефалії та єдності Української Церкви [15].

Однак багато важливих запитань, які торкаються автокефалії Української Православної Церкви, залишаються не вирішеними, тому їх наукове розкриття та висвітлення ще чекає своїх дослідників.

Спробуємо коротко проаналізувати історичні та канонічні підґрунтя автокефалії Української Православної Церкви в хронологічному викладі. У цьому контексті передовсім варто наголосити на тому, що Українська Православна Церква є Церквою апостольською, заснованою самими апостолами. Як відомо, перші зерна Євангельської науки в нас були засіяні ще в часи святих апостолів. Літопис називає першим проповідником християнства в наших землях святого апостола Андрія Першозваного, який, побувавши на горах Київських, передбачив велике майбутнє цієї землі й будівництво тут багатьох храмів і монастирів. На одній із Київських гір апостол поставив хрест як знамення майбутньої перемоги християнства над язичництвом.

Незважаючи на різні думки та погляди дослідників з цього приводу, вважаємо, що не варто «з легкої руки» відкидати ті свідчення, які нам видаються сумнівними. Важливим документом є лист Візантійського імператора Михаїла VII Дуки, що був написаний близько 1073 – 1074 років й адресований Київському князю Всеволоду Ярославичу. У ньому, зокрема, говориться про те, що як Візантія, так і Русь мають одне джерело і корінь Євангельської проповіді через одних і тих самих «самовидців божественного таїнства». Згадуються тут апостоли Андрій та Матвій. Отож, історія проповіді апостольської в Русі у другій половині XI століття була добре відома у Візантії й не викликала заперечень. Як пише відомий дослідник цього питання М. Брайчевський, можна з упевненістю стверджувати, що повідомлення про подорож апостола Андрія в Україну виникло набагато раніше від появи слов'янської писемності та літератури [3, с. 13].

Митрополит Київський і всієї Русі Сильвестр Косів у «Патериконі» хрестителями нашого народу називає апостола Андрія, рівноапостольних братів Кирила і Мефодія, князя Оскольда, рівноапостольну княгиню Ольгу. Вони звершували благовісницьку місію ще до офіційного хрещення при св. рівноапостольному князі Володимирі Великому [12, с. 25 – 27]. Про наші землі та людей (скіфів і сарматів) як про тих, що прийняли Христа, знаходимо свідчення у Священному Писанні, а саме – у книзі Діянь та посланнях апостолів. Повіdomляють нам про це у своїх творах також Тертуліан (близько 160 – 220), св. Афанасій Олександрійський (близько 300 – 373), свт. Епіфаній, єпископ

Констанцький (близько 314 – 367), свт. Іоан Золотоустий (близько 347 – 407), блж. Євсевій Ієроним (330 – 420), блж. Феодорит Кирський (390 – 457). У кінці III – IV століттях нам відомо вже про кілька єпархій, що проіснували тут досить довго, зокрема єпархії Скіфська та Готська, які знаходилися під владою Константинопольського патріарха, а деякі з очільників цих кафедр брали участь у Вселенських соборах [7, с. 672 – 680].

Слово «автокефалія» – грецького походження, воно складається з двох слів: αυτος (сам) і κεφαλι (голова), що в перекладі означають «сам собі голова» або «сам керую». Ця назва виразно підкреслює незалежний статус помісної Православної Церкви, яка живе і діє серед певного народу або в певній країні [23, с. 454]. Значення терміна «автокефалія» в історії Церкви змінювалось. Автокефальними у візантійську епоху називались єпархії, які були незалежними від місцевого митрополита і безпосередньо перебували в патріаршій юрисдикції.

В історії Церкви Христової ми можемо бачити багато прикладів отримання автокефалії різними шляхами. Однак всі ці шляхи завжди були тернистими та складними. Це можна стверджувати майже щодо всіх Православних Церков, які в той чи інший історичний проміжок відокремлювалися від «Церкви-Матері». Ці процеси, як правило, завжди були пов'язані з утворенням незалежних адміністративно-територіальних одиниць.

Виступаючи перед учасниками VI Міжнародної конференції «Православ'я в Україні», що відбулася під патронатом ЮНЕСКО в стінах Київської православної богословської академії 23 листопада 2016 року, Святіший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет (Денисенко), аналізуючи питання автокефалії, зокрема, сказав: «Коли отримали державу, то тоді ми отримали всі умови для автокефалії Української Церкви. Яким чином в історії Церкви Христової виникали і утворювались автокефальні Церкви? Від кого це залежало? Залежало це від Церкви, але рушійною силою була не Церква, а була держава, тому що ми знаємо, що в часи імператора Костянтина Великого існувало майже 100 автокефальних Церков. Що таке автокефальна Церква? Це Церква, яка самостійно обирає і висвячує свого предстоятеля. Ось це є автокефальна Церква. І тому у Візантійській імперії, в Римській імперії існували провінції, і в кожній провінції була автокефальна Церква, тому що в цій провінції було декілька єпархій і вони об'єднувались в одну митрополію, і ця митрополія була автокефальною Церквою, тобто митрополити не залежали від сусідніх митрополій, не залежали. І на собори митрополій

збирались єпископи тільки тієї провінції. Ось, коли існувала Каппадокійська провінція, де архієпископом був святитель Василій Великий, а потім імператор розділив Каппадокію на дві провінції, і вийшло дві автокефальних Церкви. Святитель Василій Великий залишився в одній частині, а в іншу обрали іншого митрополита. То від кого залежала автокефалія? Від святителя Василя Великого? Від Церкви? Ні, залежала від держави, бо вона розділила провінції. Так було в давнину, а потім всі автокефальні Церкви стали об'єднуватися в патріархати, і таким чином виникли патріархати: Римський, Константинопольський, Олександрійський, Антіохійський та Єрусалимський [...]. Константинополь довго не погоджувався на автокефалію балканських Церков, але потім змінилися умови, і змушений був визнати. Так само і тут, Бог створить такі умови, і Українська автокефальна Церква буде визнана» [21, с. 7 – 13].

Сучасне уявлення про автокефалію – це сонм суверенних Церков, більшість з яких мають свої території і свою «національно-державну» паству – є результатом історичної еволюції цього поняття. Це пов'язано, по-перше, з занепадом ідеї пентархії давніх східних патріархатів, які були не стільки адміністративними церковними центрами (митрополіями), скільки центрами політичного життя імперії (Константинополь) або центрами значних внутрішніх церковних традицій (характерний приклад, патріарший статус Єрусалима); по-друге, з феноменом національних державних Церков, сформованих в результаті прийняття християнства слов'янськими державами та визволення балканських народів від османського поневолення. Внаслідок цього в православ'ї існує контраст між давніми патріархатами, які збереглися як центри автокефальних Церков (Константинополь, Олександрія, Антіохія, Єрусалим), і другими новими автокефальними Церквами, які співпадають з територіями держав (Грузинський, Румунський, Сербський, Болгарський, Київський, Московський Патріархати, а також Церкви в Греції, на Кіпрі, в Польщі, Чехії і Словаччині, Албанії) [24, с. 3].

Сучасне православне богослів'я і церковне право вбачає сутність автокефалії в тому, що автокефальна Церква має самостійне джерело влади. Її перший єпископ – предстоятель – обирається і поставляється своїми архієреями, без участі ієрархів інших помісних Церков (взагалі, в поставленні предстоятеля, за запрошенням, можуть брати участь і єпископи інших помісних Церков). Автокефалія не означає абсолютної незалежності помісної Церкви. Всі автокефальні Церкви є частинами єдиної

Вселенської Церкви Христової, якій ввірено оберігати чистоту православної віри (37-ме Апостольське правило, 2-ге правило Трульського собору) [17, с. 307].

Виходячи з практики життя Давньої Церкви, рішення про надання статусу автокефальної Церкви має ухвалюватися єпископатом Вселенської Церкви на Вселенському соборі, однак оскільки Вселенські собори не скликались вже понад тисячу років, то сьогодні рішення про надання автокефалії тій або іншій церковній області приймається по-різному. На сьогодні серед помісних Православних Церков немає єдності у вирішенні питання про порядок утворення нових автокефальних Церков. Так, Константинопольський Патріархат вважає право надання автокефалії помісним Церквам винятково своєю прерогативою. З таких причин Вселенська Патріархія не визнає автокефалій, дарованих іншими помісними Церквами. Наприклад, не визнається томос Російської Православної Церкви про надання автокефалії Церкві в Америці у 1970 році [20, с. 19].

Існує низка факторів, які дозволяють порушити питання про утворення нової автокефальної Церкви. Це: 1) повна або часткова політична самостійність території, на якій має утворитися автокефальна Церква; 2) її географічна віддаленість; 3) етнічна і мовна відмінність регіону від основної території кіріархальної Церкви. Основними умовами для надання автокефального статусу помісній Церкві є прагнення до автокефалії значної кількості парафіян, духовенства і єпископату цієї церковної області, а також фактична здатність цієї Церкви до самостійного існування, наявність достатньої кількості єпископів (не менше трьох), організаційної структури. Ще одним фактором для проголошення автокефалії є політична незалежність народу, серед якого відповідна Церква несе своє служіння. Під час рішення про автокефалію береться до уваги думка державної влади відповідної країни. Це підтверджується канонами Православної Церкви, які обґрунтовують участь державної влади в церковно-адміністративних справах [18].

Тож із початків Русь мала всі потрібні передумови для того, щоб отримати автокефальний статус своєї Церкви відповідно до 34-го Апостольського правила, 17-го правила Четвертого та 38-го правила Шостого Вселенських соборів, адже Русь була незалежною державою з установленими адміністративними межами, які в певні періоди перевершували територіально навіть Візантійську імперію. Цілком зрозуміло, що Київська Митрополія відповідно теж перевершувала всі разом взяті чотири Східні Патріархати: Константинопольський, Олександр-

рійський, Антіохійський та Єрусалимський. Якщо приблизно уявити собі межі Київської Митрополії, то вона охоплювала частково або повністю території таких сучасних держав, як Україна, Білорусь, Литва, Польща, Росія, Румунія тощо. Однак упродовж сімох століть Київська Митрополія була в підпорядкуванні Константинопольської Патріархії, а її предстоятелі мали титул митрополит Київський і всієї Русі.

Коли ми говоримо про те, що адміністративно Руська Церква була підпорядкована Константинопольській, то не повинні забувати, що церковне управління має в собі два складових елементи – те, що є в ньому встановлене Богом, і те, що є в ньому звичайним, людським. Богом встановленою в церковному управлінні є чітка ієрархічна структура, яка складається із єпископа, пресвітерів та дияконів, а все інше, що становить собою систему так званої адміністративної централізації, має цілком людське походження. Тому, згідно зі словами протоієрея Євгенія Голубинського, «Церква Грецька мала таке ж право підпорядкувати собі Церкву Руську, яке право мала б держава Грецька (Візантійська) підкорити собі державу Руську, тобто не мала ні найменшого й ніякого права на це» [5, с. 257 – 259]. Професор Іван Власовський, говорячи про незалежність Руської Церкви від Царгорода, вживає такі поєднання слів, як «автокефалія де-юре» та «автокефалія де-факто». Пояснюючи це він, говорить про фактичну автокефалію нашої Церкви з самих початків, хоч юридично або ж формально вона підпорядковувалася Константинопольській Патріархії [4, с. 36].

У цьому контексті варто також згадати важливі віхи в історії Київської Митрополії (Української Православної Церкви), які підкреслюють її статус фактичної автокефалії. Серед дослідників цього питання (зокрема у праці професора протоієрея Є. Голубинського) виникала навіть думка, що Українська Церква при рівноапостольному князі Володимирі Великому мала автокефалію, тобто незалежність від Церкви-Матері Константинопольської [4, с. 36, 37; 5, с. 257 – 260].

Тут варто згадати деякі з історичних прецедентів, які показують незалежний статус Української Церкви, а саме – обрання собором єпископів предстоятелів Київської Митрополії. Так, у 1051 році собор руських єпископів за благовірного князя Ярослава Мудрого поставив на Київську митрополичу кафедру русича-українця святителя Іларіона. Це обрання ясно показало, що могутня держава, яка за своїми розмірами була набагато більша, ніж Візантія, повинна мати свою незалежну, тобто автокефальну, Церкву. Благовірний князь Ярослав так, як і його

батько, ставив собі за ціль встановити автокефалію, тобто повну незалежність, від Константинопольського Патріархату.

Такі ж обрання на Київську митрополичу кафедру руськими єпископами на соборі та поставлення без погодження з Константинопольським патріархом сталися і в 1147 році (митрополит Климент Смолятич), і в 1242 році (митрополит Кирил), і в 1415 році (митрополит Григорій Цамблак), і в 1495 році (святитель Макарій) та ін.

Розуміючи велике значення національного питання, митрополит Климент, який був обраний собором місцевих єпископів на Київську кафедру у 1147 році за ініціативи великого Київського князя Ізяслава II Мстиславовича, намагається зменшити впливи греків в житті Київської Митрополії. Достеменних причин такого обрання дослідники не можуть назвати. Хоч серед таких причин називають тодішні заворушення, що унеможливило дорогу до Царгорода, або ж певні непорозуміння з патріаршим престолом. Так, у 1146 році помер Константинопольський патріарх Михаїл Оксит, його наступник Козьма Аттік був зміщений. Впродовж всього 1147 року, за деякими винятками, патріарша кафедра була вакантною. Однак найбільш вірогідним поясненням такого обрання, напевне, є бажання князя уникнути залежності Київської Митрополії від Царгорода [10, с. 60 – 75].

Можна стверджувати, що в цей період (988 – 1686) Руська Церква жила цілком самостійним життям, і Константинопольські патріархи майже не втручалися у її справи, за невеликим винятком, передовсім, коли йшлося про поставлення нового митрополита. Але й тут, як ми бачимо, собор руських єпископів міг без згоди зверху теж вирішувати це питання, особливо тоді, коли цьому сприяла державна влада в особі визначних постатей, які розуміли значення цього важливого фактору для розвитку та єдності суспільства.

Наступних майже 300 років (з 1686 року) Київська Митрополія після неканонічного підпорядкування Московській Церкві перебувала під впливом, чи то патріархів, чи то синоду (з 1721 року), які планомірно нищили всі права та відмінності Української Церкви, навіть перейнявши її назву («Руська») та її історію. Внаслідок асиміляційної імперської політики навіть у 1917 – 1921 роках, коли розгорнулись процеси відділення від Московської Патріархії та отримання автокефалії, серед єпископату було мало тих, хто підтримав ці, здавалося б, цілком канонічні вимоги з погляду церковного права.

Тож треба констатувати, що Українська держава впродовж багатьох віків, починаючи з занепаду Київського князівства вна-

слідок князівських міжусобиць, була залежна від тих чи інших загарбників та поділена територіально. Все це негативно відбивалося в житті Православної Церкви, яка зазнавала переслідувань та утисків від різних чужоземних загарбників, особливо в час католицької експансії. І це не випадково, бо Українська Церква завжди була зі своїм народом і переживала з ним всі страждання та переслідування, нищення та поневолення. Не заглиблюючись у детальний розгляд питання історичного процесу формування та еволюції ідеї автокефалії Української Православної Церкви, варто зазначити, що всі ці прагнення стали реальністю у ХХ столітті, коли склалися відповідні обставини.

Питання про автокефалію Української Православної Церкви було поставлене вже на Всеукраїнському соборі 1918 року. Тим, хто акцентував увагу соборян на автокефальному статусі Української Православної Церкви, а також був одним з організаторів й активним учасником Всеукраїнського церковного собору 1918 року, зокрема головував у Передсоборній раді, Комісії з питань єпархіального управління та парафіяльного життя (з січня 1918 року) та Господарській комісії (з червня 1918 року), був преосвященний владика Агапіт (Вишневецький). Також він входив до складу Соборної ради. Підтримуючи процес українізації церковного життя під час засідань собору, він активно обстоював ідею автокефалії Української Православної Церкви. На жаль, на той час на теренах України тільки 3 архіпастирі були українцями й тільки один із них, а саме – єпископ Агапіт, був правлячим архієреєм Катеринославським, а два інші – лише вікаріями Київського митрополита.

19 грудня 1918 року на Софійській площі в Києві архієпископ Агапіт зустрів та вітав війська Директорії Української Народної Республіки на чолі з Симоном Петлюрою. Після цього у Свято-Софійському соборі 22 січня 1919 року відправив урочистий молебень з нагоди встановлення української влади та проголошення Акта злуки між УНР та ЗУНР [1, с. 81 – 83; 22, с. 23].

Досить показовим є те, що після ухвалення закону УНР «Про верховне управління Української православної автокефальної синодальної Церкви» від 1 січня 1919 року саме він очолив новостворений вищий орган церковного управління на теренах України – Св. синод УАПЦ, що не підпорядковувався Московському Патріархату (діяв у Києві в січні – лютому 1919 року). Відповідно до цього Закону Українська Церква зі своїм Святим синодом та ієрархією позбавилася будь-якої залежності від Всеросійського патріарха. Найвища законна влада, судова й адміністративна переходила до собору Всеукраїнської Церкви.

Для постійного керівництва церковними справами, за законом, був потрібний Святий синод із двох єпископів, одного протопресвітера, одного протоієрея, одного диякона та трьох мирян. Згідно з законом «Про автокефалію», Православна Церква в УНР, на відміну від більшовицької Росії, й надалі отримувала належне фінансування та мала статус державної [2, с. 225 – 233].

Активно впроваджувалось звершення богослужінь українською мовою із поминанням імен очільників УНР (замість імені патріарха Тихона і митрополита Антонія Храповицького). Для участі в першому синоді уряд також запросив єпископа Кременецького Діонісія Валединського та протоієрея Василя Липківського [1, с. 81 – 83]. На жаль, з приходом до влади більшовиків почалось цілеспрямоване руйнування святинь та знищення всього, що було так чи інакше пов'язане з Церквою. І тільки з часу відродження Української держави у 1991 році з'явилися всі передумови для порушення питання щодо незалежності від тих чи інших релігійних центрів Української Православної Церкви. Як відомо, вже 1 – 3 листопада 1991 року в Свято-Успенській Києво-Печерській лаврі відбувся Помісний собор, делегати якого – архіпастирі та пастирі, представники духовних навчальних закладів та монастирів – майже одногосно ухвалили відповідний документ, яким засвідчили своє прагнення до автокефалії. Хоч переважна більшість із них із часом під впливом відповідних служб відмовились від своїх підписів, митрополит Київський Філарет (Денисенко) разом із єпископом Яковом (Панчуком) були непорушними у своєму виборі.

Завдяки невтомній праці подвижників благочестя, які втілюють у своєму житті Євангельську заповідь любові до Бога та ближніх і своїм жертвним служінням показують приклад багатьом не тільки в Україні, але й далеко за її межами, зростає Українська Православна Церква Київського Патріархату. Народ молиться Богові рідною, зрозумілою мовою разом зі своїми пастирями та архіпастирями, читає Священне Писання та іншу богословську літературу.

Отже, ідея незалежності Української Православної Церкви, що впродовж багатьох століть, починаючи з хрещення нашого народу, жила в церковній свідомості, сьогодні стала незаперечною реальністю, а з Божою допомогою ця ідея приведе всіх в Україні до об'єднання в єдину помісну Українську Православну Церкву на чолі з Патріархом Київським.

1. Агапіт (Вишневський Антоній Йосифович) // Київська духовна академія в іменах: 1819 – 1924 : енциклопедія : в 2 т. / упоряд. і наук ред. М. Л. Ткачук ; відп. ред. В. С. Брюховецький. – Т. 1: А – К. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. – С. 81 – 83.

2. *Бойко О., Сніда Е.* Постать архієпископа Катеринославського Агапіта на тлі церковно-політичних процесів післяреволюційної доби (1917 – 1924 рр.) // Придніпров'я : історико-краєзнавчі дослідження. – 2010. – № 8. – С. 225 – 233.
3. *Брайчевський М.* Утверждение християнства на Руси / пер. с укр. ; АН УССР. Ин-т археологи ; отв. ред. М. В. Попович. – К. : Наук. думка, 1989. – 296 с.
4. *Власовський І., проф.* Нарис історії Української Православної Церкви : у 4 т., 5 кн. – К. : Вид. Української Православної Церкви Київського Патріархату, 1998. – Т. 1. – 296 с. + (I – XLVIII).
5. *Голубинский Е., прот.* История Русской Церкви. – Изд. 2-е. – М. : Крутицкое патриаршее подворье ; О-во любителей церковной истории, 1997. – Т. 1 (первая половина тома). – 968 с.
6. *Димитрій (Рудюк), архім.* Історично-канонічні основи автокефалії УПЦ : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата богословських наук випускника Київської Духовної Академії Української Православної Церкви Київського Патріархату. – К., 2000. – 220 с.
7. *Епіфаній (Думенко), архієп.* Християнство на землях сучасної України на початковому етапі : доповідь на Науковій богословсько-історичній конференції, присвяченій 1150-літтю утворення Київської Митрополії при князі Аскольді (Київ, 15 листопада 2012 року) // На шляху до спасіння : [проповіді, слова, послання, промови, доповіді, інтерв'ю]. – К., 2012. – С. 672 – 680.
8. *Йосифчук Михайл, свящ.* Проблема автокефалії Української Православної Церкви в часи правління Директорії Української Народної Республіки у 1918 – 1922 рр. : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата богословських наук випускника Київської Духовної Академії Української Православної Церкви Київського Патріархату. – К., 2001. – 224 с.
9. Київський Патріархат – помісна Українська Православна Церква : історико-канонічна декларація Архієрейського собору Української Православної Церкви Київського Патріархату від 19 квітня 2007 року. – К. : Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2009. – 176 с.
10. *Клос В., прот.* Митрополит Київський і всієї Руси Климент Смолятич «книжник і філософ, яких в Руській землі не було» (1147 – 1154) // Труди Київської Духовної Академії : науковий збірник Київської православної богословської академії / ред. кол.: митр. Переяслав-Хмельницький і Білоцерківський Епіфаній (Думенко) (гол. ред.) [та ін.]. – [К.], 2017. – № 17 (189). – С. 60 – 75.
11. *Колот Сергій.* Роль державної влади в набутті автокефалії Помісними Церквами : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата богословських наук випускника Київської Духовної Академії Української Православної Церкви Київського Патріархату. – К., 2008. – 274 с.
12. *Косов Сильвестр, митр.* Патерик // Пам'ятки української православної богословської думки XVII ст. / упорядкування (вступ, коментар, переклад з польської) протоієрей Юрій Мицик, доктор історичних наук, професор. – К., 2007. – Т. 2. – С. 25 – 27.
13. *Лотоцький О., проф.* Автокефалія : у 2 т. – К. : Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 1999. – Т. 1. – 208 с.
14. *Лотоцький О., проф.* Сторінки минулого. В Царгороді. – Варшава, 1939. – С. 12.
15. *Микуш М., прот.* Єдина помісна Православна Церква в Україні. – Львів, 2017. – 136 с.
16. *Никитенко Леонтій.* Утворення Української Автокефальної Православної Церкви на Першому Всеукраїнському православному церковному соборі 14 – 30 жовтня 1921 року : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата богословських наук випускника Київської Духовної Академії Української Православної Церкви Київського Патріархату. – К., 2000. – 175 с. + дод.
17. *Никодим (Милаш), еп.* Православное церковное право. – СПб. : Тип. В. Комарова, 1897.
18. Президент про автокефалію Української Православної Церкви: Йдеться про наше остаточне незалеження від Москви [Електронний ресурс] // Президент України Петро Порошенко : Офіційне інтернет-представництво. – Ре-

- жим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-pro-avtokefaliyu-ukrayinskoyi-pravoslavnoyi-cerkvi-47034>
19. Романишин Володимир, свящ. Намагання досягнути автокефалії на першому Всеукраїнському церковному соборі 1918 року : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата богословських наук випускника Київської Духовної Академії Української Православної Церкви Київського Патріархату. – К., 1999.
 20. Савчук С., Мулик-Луцкич Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді : у 4 т. – Вінніпег : Видавнича спілка «Екклесія», 1984 – 1989. – Т. 1.
 21. Слово Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета до учасників VI Міжнародної конференції «Православ'я в Україні» 23 листопада 2016 року // Православ'я в Україні : збірник за матеріалами VII Міжнародної наукової конференції, присвяченої 25-літтю відновлення Київської православної богословської академії (1992 – 2017) / під ред. д. богосл. н., проф. митрополита Переяслав-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка), д. іст. н. Г. В. Папакіна, Н. М. Куковальської та ін. – К. : [Київська православна богословська академія], 2017. – Ч. 1. – С. 7 – 13.
 22. Стародуб А. Агапіт // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. – Т. 1 : А – Й. – С. 23.
 23. Шагуна А., еп. Краткое изложение канонического права Единой, Святой, Соборной и Апостольской Церкви. – СПб. : Тип. Депарг. печати, 1872.
 24. Шлеман А. прот. Несколько мыслей относительно вопроса об автокефалии. – М., 2003.

-
1. Ahapit (Vyshnevskiyi Antonii Yosyfovykh) // Kyivska dukhovna akademiia v imenakh: 1819 – 1924 : entsyklopediia : v 2 t. / uporiad. i nauk red. M. L. Tkachuk ; vidp. red. V. S. Briukhovetskyi. – Т. 1: А – К. – К. : Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2015. – S. 81 – 83.
 2. Boiko O., Snida Ye. Postat arkhiepyskopa Katerynoslavskoho Ahapita na tli tserkovno-politychnykh protsesiv pisliarevoliutsiinoi doby (1917 – 1924 rr.) // Prydniprovia : istoryko-kraieznavchi doslidzhennia. – 2010. – # 8. – S. 225 – 233.
 3. Braichevskiy M. Utverzhenye khrystyianstva na Rusy / per. s ukr. ; AN USSR. Yn-t arkhelohy ; otv. red. M. V. Popovych. – K. : Nauk. dumka, 1989. – 296 s. , s. 13
 4. Vlasovskiy I., prof. Narys istorii Ukrainkoï Pravoslavnoi Tserkvy : u 4 t., 5 kn. – K. : Vyd. Ukrainkoï Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu, 1998. – Т. 1. – 296 s. + (I – XLVIII).
 5. Holubynskiy E., prot. Ystoryia Russkoi Tserkvy. – Yzd. 2-e. – M. : Krutytskoe patryarshe podvore ; O-vo liubytelei tserkovnoi ystoryy, 1997. – Т. 1 (pervaia polovyna toma). – 968 s.
 6. Dymytrii (Rudiuk), arkhim. Istorychno-kanonichni osnovy avtokefalii UPTs : dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata bohoslovskykh nauk vypusnyka Kyivskoi Duhovnoi Akademii Ukrainkoï Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu. – K., 2000. – 220 s.
 7. Epifanii (Dumenko), arkhiep. Khrystyianstvo na zemliakh suchasnoi Ukrainy na pochatkovomu etapi : dopovid na Naukovii bohoslovsko-istorychnii konferentsii, prysviachenii 1150-littiu utvorennia Kyivskoi Mytropoliï pry kniazii Askoldi (Kyiv, 15 lystopada 2012 roku) // Na shliakhu do spasinnia : [propovidi, slova, poslannia, promovy, dopovidi, intervju]. – K., 2012. – S. 672 – 680.
 8. Yosyfchuk Mykhail, sviashch. Problema avtokefalii Ukrainkoï Pravoslavnoi Tserkvy v chasy pravlinnia Dyrektorii Ukrainkoï Narodnoi Respubliky u 1918 – 1922 rr. : dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata bohoslovskykh nauk vypusnyka Kyivskoi Duhovnoi Akademii Ukrainkoï Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu. – K., 2001. – 224 s.

9. Kyivskiy Patriarkhat – pomisna Ukrainska Pravoslavna Tserkva : istoryko-kanonichna deklaratsiia Arkhiereiskoho soboru Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu vid 19 kvitnia 2007 roku. – K. : Vydavnychi viddil UPTs Kyivskoho Patriarkhatu, 2009. – 176 s.
10. Klos V., prot. Mytropolyt Kyivskiy i vsiiei Rusy Klyment Smoliatykh «knyzhnyk i filosof, yakykh v Ruskii zemli ne bulo» (1147 – 1154) // Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii : naukovyi zbirnyk Kyivskoi pravoslavnoi bohoslavskoi akademii / red. kol.: mytr. Pereiaslav-Khmelnyskyi i Bilotserkivskiy Epifanii (Dumenko) (hol. red.) [ta in.]. – [K.], 2017. – # 17 (189). – S. 60 – 75.
11. Kolot Serhii. Rol derzhavnoi vlady v nabutti avtokefalii Pomisnymy Tserkvamy : dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata bohoslavskykh nauk vypusknika Kyivskoi Dukhovnoi Akademii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu. – K., 2008. – 274 s.
12. Kosov Sylvestr, mytr. Pateryk // Pamiatky ukrainskoi pravoslavnoi bohoslavskoi dumky XVII st. / uporiadkuvannia (vstup, komentar, pereklad z polskoi) protoiieri Yuri Mytsyk, doktor istorychnykh nauk, profesor. – K., 2007. – T. 2. – S. 25 – 27.
13. Lototskyi O., prof. Avtokefaliia : u 2 t. – K. : Vydavnychi viddil UPTs Kyivskoho Patriarkhatu, 1999. – T. 1. – 208 s.
14. Lototskyi O., prof. Storinky mynuloho. V Tsarhorodi. – Varshava, 1939.
15. Mykush M., prot. Yedyna pomisna Pravoslavna Tserkva v Ukraini. – Lviv, 2017. – 136 s.
16. Nykytenko Leontii. Utvorennia Ukrainskoi Avtokefalnoi Pravoslavnoi Tserkvy na Pershomu Vseukrainskomu pravoslavnomu tserkovnomu sobori 14 – 30 zhovtnia 1921 roku : dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata bohoslavskykh nauk vypusknika Kyivskoi Dukhovnoi Akademii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu. – K., 2000. – 175 s. + dod.
17. Nykodym (Mylash), ep. Pravoslavnoe tserkovnoe pravo. – SPb. : Typ. V. Komarova, 1897.
18. Prezydent pro avtokefaliuu Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy: Ydetsia pro nashe ostatochno nezalezhnennia vid Moskvy [Elektronnyi resurs] // Prezydent Ukrainy Petro Poroshenko : Ofitsiine internet-predstavnytstvo. – Rezhym dostupu: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-pro-avtokefaliyu-ukrayinskoyi-pravoslavnoyi-cerkvi-47034>
19. Romanushyn Volodymyr, sviashch. Namahannia dosiahnuty avtokefalii na pershomu Vseukrainskomu tserkovnomu sobori 1918 roku : dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata bohoslavskykh nauk vypusknika Kyivskoi Dukhovnoi Akademii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu. – K., 1999.
20. Savchuk S., Mulyk-Lutsyk Yu. Istoriia Ukrainskoi Hreko-Pravoslavnoi Tserkvy v Kanadi : u 4 t. – Vinnipeh : Vydavnycha spilka «Ekleziia», 1984 – 1989. – T. 1.
21. Slovo Sviatiishoho Patriarkha Kyivskoho i vsiiei Rusy-Ukrainy Filareta do uchasnykiv VI Mizhnarodnoi konferentsii «Pravoslavia v Ukraini» 23 lystopada 2016 roku // Pravoslavia v Ukraini : zbirnyk za materialamy VII Mizhnarodnoi naukovoii konferentsii, prysviachenoii 25-littiu vidnovlennia Kyivskoi pravoslavnoi bohoslavskoi akademii (1992 – 2017) / pid red. d. bohosl. n., prof. mytropolyta Pereiaslav-Khmelnyskykh i Bilotserkivskoho Epifanii (Dumenka), d. ist. n. H. V. Papakina, N. M. Kukovalskoi ta in. – K. : [Kyivska pravoslavna bohoslavska akademiia], 2017. – Ch. 1. – S. 7 – 13.
22. Starodub A. Ahapit // Ternopilskiy entsyklopedychniy slovnyk : u 4 t. / redkol.: H. Yavorskyi ta in. – Ternopil : Vydavnycho-polihrafichnyi kombinat «Zbruch», 2004. – T. 1 : A – Y. – S. 23.
23. Shahuna A., yep. Kratkoie yzlozhenye kanonycheskoho prava Edynoi, Sviatoi, Sobornoii y Apostolskoi Tserkvy. – SPb. : Typ. Depart. pechaty, 1872.
24. Shmeman A. prot. Neskolko myslei otnosytelno voprosa ob avtokefalyi. – M., 2003.